

Fandens Øjesten

- djævelen skjuler sig i Stenstrup

af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen

PDF-version af netartikel udgivet af Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet, som 'Månedens navn', juni 2017:
http://navn.ku.dk/maanedens_navn/fandens-oejesten/

[“The Devil’s eyeball” or “the Devil’s darling - The Devil hides in Stenstrup]

The Devil shows himself in the strangest places – occasionally also in place-names. In Denmark, the Danish name for the Devil, *Fanden*, occurs in numerous older place-names, mainly in topographical names (e.g. on hills, bogs and large rocks), but sometimes also in settlement names. Among the more curious examples of the latter is an old house name just outside the town of Sakskøbing on Lolland, first recorded in 1682 as *Fandens Øjesten*. Literally translated, the name means “the Devil’s eyeball”, but it also has the figurative sense “the Devil’s darling”. Probably derived from the former of the two possible meanings, “Fandens Øjesten” has historically been used as a popular name in Denmark for the widespread weed Common Poppy (*Papaver rhoeas*). It is not known if any of the listed alternative meanings is behind the house name of 1682. Was the house, for instance, inhabited by a cottager, who by his neighbours was considered particularly favoured by the Devil; or was the house surrounded by fields with an extraordinary amount of poppies? Whatever original background the name had, it eventually changed form beyond recognition. On a map from 1771, the house is named *Fandens Øje* (“the Devil’s eye”), and from around 1800 to its demolition in the period 1862-83, the house was named *Stensøje* (“stone’s eye”). Both house and name are now long gone, but the name partly lives on in the collective name on a number of younger farms and houses built around Stensøje from 1800 onwards, *Stenstrup Huse* and *Stenstrupgård*, almost certainly named after their settlementary predecessor. If we as place-name scholars only had known about the nineteenth-century name forms *Stensøje* and *Stenstrup*, we would most likely have offered completely different explanations for the two names – e.g. “the hill by the stones” and “the hamlet founded by (a man named) Steen”. Without the slightest suspicion that it is in fact the Devil himself who hides in Stenstrup.

Den 11. juni er det *Fandens Fødselsdag*. Som vel nok den eneste har Fanden fødselsdag to gange om året, idet begivenheden finder sted igen allerede den 11. december. Dette har i hvert fald været danskernes betegnelse på de to datoer siden gammel tid, fordi det var på disse dage at den halvårlige terminsydelse på renter og afdrag af lån skulle falde. Fanden har på samme måde lagt navn til mange andre ubehageligheder, f.eks. ukrudtsplanten *Fandens Mælkebøtte*, ligesom han indgår i mange danske stednavne. Et opslag i onlinedatabasen danmarksstednavne.dk vil således fremvise 30 lokaliteter ved en søgning på ‘Fanden’, hvortil kommer 42 stednavne hvori ordet ‘djævel’ eller ‘djævle’ indgår. Som eksempler på sådanne diabolske stednavne kan nævnes *Fandens Gab*, *Fandens Mose* og *Fandensbakke*. Underverdenens hersker har tilsyneladende især haft sin gang på

Bornholm, hvor vi bl.a. finder *Fandens Hule*, *Fandens Madpose* og *Fandens Prædikestol*, samt den nok bedst kendte *Fandens Keglebane*, en stor granitsten med skålformede fordybinger i nærheden af Nexø.

Blandt de mere kuriøse eksempler fra denne navnegruppe er *Fandens Øjesten*, der har været brugt om et ikke længere eksisterende hus ved Saksjøbing på Lolland. Huset lå i den østligste udkant af Våbensted Sogn, omtrent hvor ejendommene Stenstrupvej 9-11 ligger i dag. Huset – og navnet – optræder første gang i Markbogen af 1682, og lå da i en sydlig udløber af Maltrupskoven, der dengang strakte sig ned til landevejen mellem Saksjøbing og Maribo. Faktisk oplister markbogen to navnealternativer for huset: ‘*Øster Skouff Hus kaldes Fandes Øy Steen*’, mens den tilliggende jord kaldes ‘*Øjesteemarch*’.

I den sydlige udkant af skoven nord for landevejen mellem Saksjøbing og Våbensted (her Vognsted) finder man på konceptkortet til Videnskabernes Selskabs Kort fra 1771 huset Fandensøye, der i 1682 kaldtes Fandens Øjesten. Længere ude ad landevejen mod Våbensted lå i øvrigt et andet hus med det besnærende navn Sothul. (Klik på kortet for forstørret udgave.)

Hvordan huset har opnået sit lidet flatterende navn er aldeles uvist. Der er heller ikke, som for flere andre stednavne hvori Fanden optræder, bevaret noget navneforklarende folkesagn til stedet. Selve ordet ‘øjesten’ har flere betydninger. I fysiologisk forstand er det en gammel betegnelse på øjets pupil, mens ordet i overført betydning anvendes om et særlig foretrukket sted eller en person, hvor sidstnævnte delbetydning i dag er den mest udbredte (jf. den gamle danske filmsang ‘*Du Er Min Øjesten*’). Stednavneetymologisk vil navnet således kunne tolkes som “Fandens pupil”, “Fandens yndlingssted” eller “Stedet beboet af Fandens yndling”. Hvorvidt det at være Fandens foretrukne så skal opfattes negativt eller positivt er et åbent spørgsmål. Navnet kunne antyde, at huset ansås at ligge et forfærdeligt sted, som Fanden havde særlig øje for, og hvor han lod den ene plage ramme

beboerne efter den anden. Men man kan omvendt også forestille sig at navnet er opstået i positiv forstand, således at huset eller stedet på påfaldende vis har undgået en række ulykker eller dårligdomme i nærområdet, hvilket kan have foranlediget en spøgefuldst forklaring om, at huset eller dets beboer måtte være "Fandens øjsten". Endelig skal det nævnes, at navnet også har fundet anvendelse som en gammel folkelig betegnelse på flere plantearter, først og fremmest den meget udbredte Kornvalmue (*Papaver rhoeas*), velsagtens på grund af dennes sorte 'øje' midt i den røde blomst; så måske har der vokset ekstraordinært mange af de disse 'Fandens Øjsten'-valmuer i den del af skoven, hvor huset lå.

*To bud på hvad "Fandens Øjsten" kan betyde. T.v. i form af en djævelens yndling, som den engelske karikaturtegner Thomas Rowlandson forestillede sig en sådan i 1814; man bemærker en påfaldende profillighed mellem den lille elskling og en vis samtidig fransk kejser. © Royal Collection Trust. T.h. den i Danmark så udbredte og vildtvoksende ukrudtsplante Kornvalmue (*Papaver rhoeas*), der i ældre tid også blev kaldt Fandens Øjsten, formentlig pga. den sorte pupillignende plet midt i den røde blomst. Har det eventuelt været en særlig koncentration af denne planteart, der har foranlediget navnet på skovhuset ved Sakskøbing?*

Uanset hvad navnets oprindelige baggrund har været, så ændrede det snart form – måske for at slippe af med den djævelske kontekst. På det ældste detaljerede kort over området fra 1771 (se ovenfor) kaldes huset *Fandensøye*, men herefter går det op gennem 1800-tallet under den ejendomsmæglermæssigt mere venlige benævnelse *Stensøje* (1800 *Steens Øye*; 1801 *Stensøye*; 1808 *Steensøye*, *Steenøye*; 1844 *Steensøie*; 1862 *Steensøye*, *Steenøye*). Havde vi nu som navneforskere kun stået med disse 1800-talsformer, så var navnet ikke blevet markant nemmere at tolke af den grund, men måske ville vi da have foreslået at navnet kunne referere til at de omkringliggende jorder i området, der har været en gammel fjordarm af stenalderhavet og derfor indeholder umanerlig mange sten, især flint; de lavtliggende agermarker øst for Stensøje kaldes endnu for

Stenmosen. Endelsen *-øje* ville vi måske endda have tolket fejlagtigt som et reduceret *-høje*, altså et oprindeligt navn **Stenshøje*. Men her viser 1600- og 1700-talsformerne altså en helt anden og mere djævelsk oprindelse.

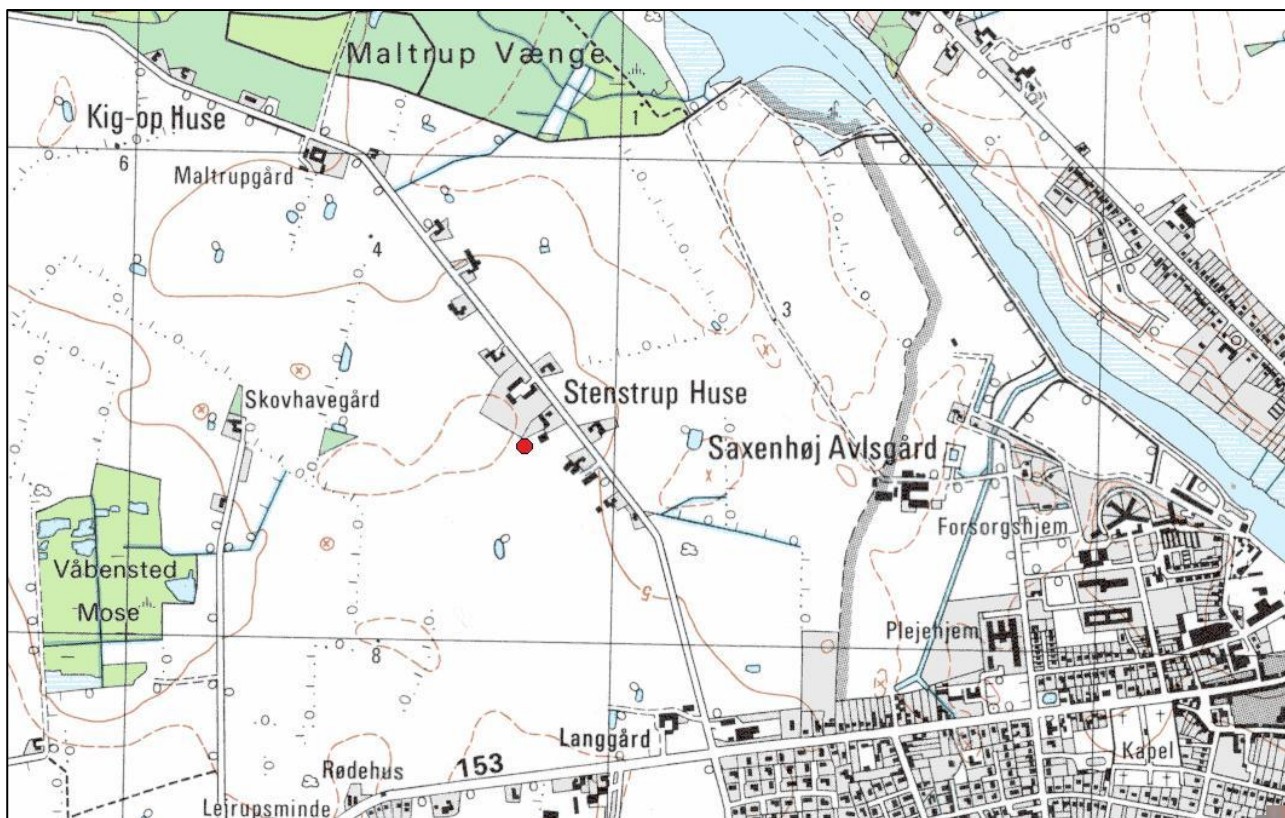

I begyndelsen af 1800-tallet blev skoven omkring huset Stensøje, tidl. Fandens Øjsten, ryddet og omdannet til agerland, og nye bebyggelser opførtes omkring det. Blandt disse var gården Stenstrupgård, der kendes fra 1800. Engang i perioden 1862-83 blev det gamle skovhus nedlagt og erstattet af en ny beboelsejendom tættere ud mod vejen. Matrikelkort for Stenstrupgård Ejlerlav 1808 © Kortforsyningen. (Klik på kortet for forstørret udgave.)

I løbet af 1800-tallet blev nærområdet omkring Fandens Øjsten/Stensøje ryddet for skov, og flere gårde og huse – samlet kaldt *Stenstrup Huse* – anlagdes langs *Stenstrupvej*, der fører fra landevejen og købstaden Saksøbing nordvestpå til herregården Nielstrup. I dette navn på vejen og den samlede tilknyttede nybebyggelse indgår tredje og foreløbig sidste onomastiske akt af historien om Fandens Øjsten. Navnet *Stenstrup* synes at tage udgangspunkt i naboejendommen anlagt umiddelbart nord for det oprindelige skovhus. Gården omtales første gang i år 1800, og har siden da været benævnt *Stenstrupgård* (1800 *Steenstrup Gaarden*), ved folketællingen i 1801 dog en enkelt gang som *Stensgaard*.

Stenstrup er et ganske udbredt bebyggelsesnavn i Danmark, både i selvstændig form (10 lokaliteter) og som forled i *Stenstrupgård* (8). I stednavneforskningen regner vi typisk sådanne ‘*torp*-navne’ (dvs. navne på den gammeldanske endelse *-thorp*) for forholdsvis gamle, typisk som et landsbynavn fra perioden 900-1300 eller som et herregårdsnavn fra 1300-1700. Som forklaring på navnet ville vi

typisk foreslå “udflytterbebyggelsen/gården anlagt af (en mand ved navn) Steen” eller “udflytterbebyggelsen/gården, hvor der er mange sten” (f.eks. *Danmarks Stednavne* 23, s. 39). Men i nærværende tilfælde findes der intet belæg for, at der nogensinde har eksisteret en bebyggelse i området af dette navn. Mange sent belagte gårdnavne på *-torp* viser sig ved nærmere eftersyn at være opkaldt efter beboere, der har båret sådan et *torp*-navn som efternavn, men selvom *Stenstrup* (og variantformen *Steenstrup*) endnu er yderst udbredt som dansk mellem- og efternavn (i alt 932 personer i perioden 1967-2005), synes dette heller ikke at være forklaringen her, idet gårdens første beboer ved folketællingen af 1801 hed Kristian Henriksen. Den mest oplagte forklaring synes derfor at være, at *Stenstrup*gård er opkaldt efter områdets oprindeligt enlige bebyggelse, *Fandens Øjesten/Stensøje* (også jf. *Danmarks Stednavne* 11, s. 130-131), som i sin moderne aflægger så har fået den mere almindeligt udbredte og knapt så diabolisk klingende navneform.

Nutidigt topografisk kort over Saksøbing's nordvestlige opland med Stenstrup Huse beliggende langs Stenstrupvej. Den røde prik markerer hvor huset Fandens Øjesten, senere Stensøje, lå indtil det blev revet ned engang i perioden 1862-83.

Så selvom det gamle skovhus, *Fandens Øjesten*, blev revet ned engang i perioden 1862-83, så kan man sige, at *Fanden* stadig lever videre i bedste velgående, nu blot skjult i et tilsyneladende uskyldigt *torp*-navn.